

Η ΜΙΣΘΩΤΗ ΕΡΓΑΣΙΑ στην ΕΛΛΑΔΑ

του Δημήτρη Α. Κατσορίδα*

1. Τα χαρακτηριστικά της μισθωτής απασχόλησης

Το σύνολο του εργατικού δυναμικού στην Ελλάδα (ή αλλιώς του Οικονομικά Ενεργού Πληθυσμού-Ο.Ε.Π.), σύμφωνα με στοιχεία του 2014, είναι **4.819.186** άτομα, εκ των οποίων οι απασχολούμενοι είναι **3.539.085** (2.062.332 άνδρες και 1.476.753 γυναίκες) και οι άνεργοι 1.280.101 ή 26,6% (634.470 άνδρες και 646.361 γυναίκες). Από τους απασχολούμενους, **2.285.281** δηλώνουν *μισθωτοί*, δηλαδή το **64,6%** των εργαζομένων, ενώ αντίθετα, το 2008, έτος έναρξης της οικονομικής κρίσης, το σύνολο των μισθωτών ήταν **3.028.443** άτομα και ποσοστό **65,3%**.

Η μείωση της απασχόλησης, από το 2008, κατά 1.097.765 εργαζόμενους, αναλογεί σε ποσοστό 67,7% στους *μισθωτούς* (742.753 άτομα). Το υπόλοιπο μοιράζεται κυρίως στις κατηγορίες των *εργοδοτών* (2014: 215.836 - 2008: 380.232), των *συμβοηθούτων και μη αμειβόμενων μελών στην οικογενειακή επιχείρηση* (2014: 161.405 - 2008: 271.380), και των *αυτοαπασχολούμενων χωρίς προσωπικό* των οποίων η μείωση ήταν πολύ μικρή σε σχέση με το 2008 (2014: 876.563 - 2008: 957.204).

Συμπερασματικά, μπορούμε να πούμε ότι η πλειοψηφία των εργαζομένων σε σχέση με τη *θέση στο επάγγελμα* είναι *μισθωτοί* (με μισθό ή ημερομίσθιο, ήτοι ποσοστό 64,6% των απασχολούμενων). Το 4,6% είναι *συμβοηθούτα και μη αμειβόμενα μέλη* σε οικογενειακή επιχείρηση, το 24,8% είναι *απασχολούμενοι χωρίς προσωπικό*, δηλαδή εργάζονται για δικό τους λογαριασμό (*αυτοαπασχολούμενοι*) και το 6,1% είναι *απασχολούμενοι με προσωπικό* (εργοδότες).

Όμως, υπάρχει μια κατηγορία μισθωτών, οι οποίοι λόγω της *θέσης* και του *ρόλου* τους στην κοινωνική οργάνωση της εργασίας (π.χ. διευθυντές, στελέχη επιχειρήσεων, νομικοί, κληρικοί και όσοι έχουν σχέση με κατασταλτικούς μηχανισμούς), καθώς επίσης και εξαιτίας του *ύψους του εισοδήματός τους*, δεν εντάσσονται στην εργατική τάξη.¹ Κατά συνέπεια, παρ' ότι το θεμελιώδες χαρακτηριστικό για τον καθορισμό μιας τάξης είναι η σχέση της με τα μέσα παραγωγής και ιδιοκτησίας και μια ορισμένη πηγή εισοδήματος, εντούτοις, υπάρχουν και άλλα συστατικά στοιχεία, τα οποία καθορίζουν την υπαγωγή κάποιων κατηγοριών σε μία τάξη, όπως αυτά που προαναφέραμε, καθώς επίσης η επίγνωση κοινών οικονομικών συμφερόντων, χωριστού πολιτισμικού

* Ο Δημήτρης Κατσορίδας είναι υποψήφιος διδάκτωρ στο Τμήμα Διοίκησης Επιχειρήσεων του Πανεπιστημίου Αιγαίου και Επιστημονικός Συνεργάτης του ΙΝΕ/ΓΣΕΕ.

¹ Ο Λένιν δίνει τον εξής ορισμό για το «τι είναι τάξη»: «*Τάξεις ονομάζονται μεγάλες ομάδες ανθρώπων που ξεχωρίζουν μεταξύ τους από τη θέση που κατέχουν μέσα σ' ένα ιστορικά καθορισμένο σύστημα της κοινωνικής παραγωγής, από τη σχέση τους (στο μεγαλύτερο μέρος κατοχυρωμένη και διατυπωμένη σε νόμους) προς τα μέσα παραγωγής, από το ρόλο τους στην κοινωνική οργάνωση της εργασίας και συνεπώς από τους τρόπους που ιδιοποιούνται τη μερίδα του κοινωνικού πλούτου που διαθέτουν και από το μέγεθος αυτής της μερίδας. Τάξεις είναι οι ομάδες εκείνες των ανθρώπων, που η μια μπορεί να ιδιοποιείται τη δουλειά της άλλης χάρη στη διαφορά θέσης που κατέχει σ' ένα καθορισμένο σύστημα της κοινωνικής οικονομίας*» (οι υπογραμμίσεις δικές μου, Δ.Κ.). Δες στο Λένιν, *Άπαντα*, «Η μεγάλη πρωτοβουλία», τόμος 39, σελ. 15.

συστήματος, διασύνδεσης της κοινωνικής κοινότητας, αντίθεσης με το κεφάλαιο και κινητοποίησης (αν πρόκειται για την εργατική τάξη).²

2. Διαφοροποιήσεις στο εσωτερικό της εργατικής τάξης

Με βάση τα προαναφερθέντα κριτήρια, τα υψηλόβαθμα μισθωτά διευθυντικά στελέχη των επιχειρήσεων, ενώ με βάση τη *σχέση τους με τα μέσα παραγωγής* θα μπορούσε κάποιος να τα εντάξει στην εργατική τάξη (εφόσον δεν διαθέτουν ιδιοκτησία και η εργασία που συντελούν είναι παραγωγική), εντούτοις *ο ρόλος τους στην κοινωνική οργάνωση της εργασίας*, δηλαδή η διευθυντική τους θέση, αλλά και ο υψηλός μισθός τους, ο οποίος δεν αντιστοιχεί με την αξία της εργατικής τους δύναμης αλλά είναι επιπέδου *εισοδήματος* καπιταλιστή, τους εντάσσει στα στρώματα της αστικής τάξης.

Είναι γνωστό ότι όλα τα διευθυντικά στελέχη των επιχειρήσεων λαμβάνουν πολύ υψηλά εισοδήματα, εξαιτίας του γεγονότος ότι είναι εξουσιοδοτημένα πρόσωπα από τους κατόχους του κεφαλαίου να διευθύνουν τις εκάστοτε επιχειρήσεις με σκοπό την αναπαραγωγή του κεφαλαίου. Αυτό υποδηλώνει ότι ένα μέρος των εισοδημάτων που καρπώνονται αποτελεί κομμάτι από το κέρδος και/ ήρα *συμμετοχή* στην υπεραξία, εφόσον από τη θέση τους στην παραγωγή συμβάλλουν στη συλλογή υπεραξίας από τους χαμηλόμισθους που έχουν στην *εποπτεία* τους. Υπό αυτή την έννοια και ξεπερνώντας τη νομική διάσταση της κατοχής ιδιοκτησίας μπορούμε να πούμε ότι τα ανώτερα διευθυντικά στελέχη υπάγονται στην αστική τάξη. Αντίθετα, ο κλητήρας ή η καθαρίστρια ενός υπουργείου ή ο εργάτης ενός Δήμου και γενικά τα κατώτερα, στην ιεραρχία, μισθωτά στρώματα των δημοσίων υπαλλήλων, παρ' ότι δεν ανταλλάσσουν την εργασιακή τους δύναμη με κεφάλαιο αλλά με εισόδημα, δηλαδή η εργασία τους είναι *μη παραγωγική*³ εφόσον από αυτήν δεν αποσπάται υπεραξία, κατέχουν στο συγκεκριμένο και *ιστορικά καθορισμένο σύστημα παραγωγής* μια θέση που τους κάνει να εντάσσονται στην εργατική τάξη, ως *μερίδα* της εν λόγω τάξης, διότι είναι απλά εκτελεστικά όργανα διαταγών και το ύψος των μισθών τους είναι όπως της υπόλοιπης εργατικής τάξης.⁴ Επιπρόσθετα, *οι λειτουργίες του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής θεμελιώνονται όχι μόνο σε μια οικονομική σχέση, δηλαδή στο ποιος κατέχει τα μέσα παραγωγής, αλλά και στο ποιος κατέχει την πολιτική εξουσία.*

Επίσης, όσοι εργάζονται στους κρατικούς κατασταλτικούς μηχανισμούς δεν υπάγονται στην εργατική τάξη, επειδή η δομή του καπιταλιστικού κράτους, μέσω των κατασταλτικών του μηχανισμών, είναι έτσι διαρθρωμένη ώστε να εξασφαλίζει, να διατηρεί και να αναπαράγει το καπιταλιστικό σύστημα στο σύνολό του.⁵ Υπό αυτή την

² Δες Charles Anderson, *Προς μια νέα κοινωνιολογία*, εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα 1988, σελ. 154 και 249.

³ Κατά τον Μαρξ *παραγωγική εργασία*, από την άποψη πάντα του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής, είναι η εργασία που παράγει υπεραξία, που αξιοποιεί δηλαδή το κεφάλαιο, δημιουργώντας μια νέα αξία χρήσης (που συμμετέχει άμεσα στην παραγωγή του πραγματικού πλούτου, των μέσων παραγωγής και κατανάλωσης), ενώ *μη παραγωγική εργασία* είναι αυτή η οποία ανταλλάσσεται με εισόδημα, περιοριζόμενη για κατανάλωση και/ ήρα δεν αξιοποιεί κεφάλαιο, δηλαδή δεν αυξάνει τον πραγματικό πλούτο. Στη μη παραγωγική εργασία κατατάσσονται οι μορφές εργασίας που είναι κοινωνικά αναγκαίες και που συμμετέχουν άμεσα στην παραγωγή. Για περισσότερα βλ. Κ. Μαρξ, *Θεωρίες για την υπεραξία*, μέρος πρώτο, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1984.

⁴ Π. Παπαδόπουλος, *Η ταξική διάρθρωση της σύγχρονης ελληνικής κοινωνίας*, εκδόσεις Σύγχρονη Εποχή, Αθήνα 1987, σελ. 42.

⁵ Γ. Μηλιός, «Το ζήτημα των μικροαστών: Ενιαία τάξη ή δύο διακριτά ταξικά σύνολα;», περιοδικό Θέσεις, Οκτώβριος-Δεκέμβριος 2002, τεύχος 81.

έννοια, επειδή ο σκοπός των κρατικών μηχανισμών καταστολής (στρατός, αστυνομία, δικαστήρια) εξαιτίας της θέσης και του ρόλου τους στο καπιταλιστικό σύστημα δεν είναι άλλος από τη διατήρηση και αναπαραγωγή της συνολικής καπιταλιστικής κυριαρχίας, γι' αυτούς ακριβώς τους λόγους κατατάσσουμε τους μισθωτούς αυτής της κατηγορίας εκτός των ορίων της εργατικής τάξης.

3. Το πραγματικό μέγεθος της εργατικής τάξης στην Ελλάδα

Με βάση τα προηγούμενα, η μερίδα των μισθωτών που δεν εντάσσεται στην εργατική τάξη, περιλαμβάνει τις παρακάτω κατηγορίες:

- Μέλη των βουλευόμενων σωμάτων και ανώτερα διοικητικά στελέχη της Δημόσιας Διοίκησης και οργανισμών.
- Διευθύνοντες και ανώτερα στελέχη μεγάλων δημοσίων και ιδιωτικών επιχειρήσεων και οργανισμών.
- Διευθύνοντες επιχειρηματίες και προϊστάμενοι δημοσίων ή ιδιωτικών επιχειρήσεων.
- Νομικοί εν γένει (Δικηγόροι, Εισαγγελείς, Δικαστές) και κληρικοί.
- Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας (αστυνομικοί, δεσμοφύλακες, στρατιωτικοί).

Αναλυτικότερα, η μερίδα των μισθωτών που δεν εντάσσεται στην εργατική τάξη, περιλαμβάνει, συνοπτικά, τις παρακάτω κατηγορίες:

- Ανώτερα διευθυντικά και διοικητικά στελέχη (38.513)
- Επαγγελματίες επιχειρήσεων και διοίκησης (91.447)

Έτσι, το σύνολο των μισθωτών που δεν περιλαμβάνονται στην εργατική τάξη ανέρχεται σε 129.960 άτομα, ήτοι ποσοστό 5,6% περίπου του συνόλου των μισθωτών. Αν σ' αυτό τον αριθμό συμπεριληφθούν οι 61.608 μισθωτοί, οι οποίοι *δεν είναι δυνατό να καταταγούν σε κάποιο επάγγελμα*,⁶ καθώς επίσης και οι 59.111 απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας (π.χ. αστυνομικοί κλπ.), τότε ο παραπάνω αριθμός εκτιμάται ότι θα ανέλθει, περίπου, σε **250.680** άτομα, ήτοι το 11% της μισθωτής απασχόλησης.

Επομένως, *αν από τα 2.285.280 του συνόλου των μισθωτών αφαιρέσουμε τους 250.680, τότε θα έχουμε 2.034.610 μισθωτών, ήτοι ποσοστό 57,5%, οι οποίοι πραγματικά υπάγονται στην εργατική τάξη.*⁷

Κατόπιν τούτου, δηλαδή μετά την αφαίρεση των παραπάνω κατηγοριών από τη δύναμη της μισθωτής εργασίας, η κατανομή των μισθωτών (2.034.610 άτομα), περιλαμβάνει τις εξής **κατηγορίες οικονομικής δραστηριότητας**:

---

⁶ Στην εν λόγω κατηγορία μισθωτών υπάγεται, σύμφωνα με ενδείξεις, το μόνιμο στρατιωτικό προσωπικό, καθώς και άλλες κατηγορίες μισθωτών που δεν δύναται να υπαχθούν στην εργατική τάξη με βάση την προαναφερθείσα προσέγγισή μας.

⁷ Το ποσοστό της πραγματικής μισθωτής εργασίας υπολογίζεται με ένα δείκτη όπου έχει ως αριθμητή την πραγματική μισθωτή εργασία (χωρίς τους ανέργους) ήτοι 2.034.610 μισθωτοί και παρονομαστή το σύνολο των απασχολούμενων (3.539.085 άτομα).

ΕΤΟΣ	2014		2008	
	ΜΙΣΘΩΤΟΙ	%	ΜΙΣΘΩΤΟΙ	%
ΚΛΑΔΟΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ				
ΓΕΩΡΓΙΑ, ΚΤΗΝΟΤΡΟΦΙΑ, ΔΑΣΟΚΟΜΙΑ και ΑΛΙΕΙΑ	41.830	2,1%	39.082	1,5%
ΟΡΥΧΕΙΑ και ΛΑΤΟΜΕΙΑ	10.141	0,5%	15.914	0,6%
ΜΕΤΑΠΟΙΗΣΗ	226.261	11,1%	376.802	14,1%
ΠΑΡΟΧΗ ΗΛΕΚΤΡΙΚΟΥ ΡΕΥΜΑΤΟΣ, ΦΥΣΙΚΟΥ ΑΕΡΙΟΥ, ΑΤΜΟΥ κλπ.	25.264	1,2%	33.981	1,3%
ΠΑΡΟΧΗ ΝΕΡΟΥ, ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΛΥΜΑΤΩΝ, ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΠΟΒΛΗΤΩΝ	23.108	1,1%	28.469	1,1%
ΚΑΤΑΣΚΕΥΕΣ	87.456	4,3%	283.731	10,6%
ΧΟΝΔΡΙΚΟ και ΛΙΑΝΙΚΟ ΕΜΠΟΡΙΟ. ΕΠΙΣΚΕΥΗ ΜΗΧΑΝΟΚΙΝΗΤΩΝ	346.979	17,1%	416.018	15,6%
ΜΕΤΑΦΟΡΑ και ΑΠΟΘΗΚΕΥΣΗ	111.416	5,5%	146.202	5,5%
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ ΠΑΡΟΧΗΣ ΚΑΤΑΛΥΜΑΤΟΣ και ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	197.200	9,7%	191.031	7,2%
ΕΝΗΜΕΡΩΣΗ και ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑ	59.119	2,9%	63.042	2,4%
ΧΡΗΜΑΤΟΠΙΣΤΩΤΙΚΕΣ και ΑΣΦΑΛΙΣΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	63.835	3,1%	71.798	2,7%
ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗ ΑΚΙΝΗΤΗΣ ΠΕΡΙΟΥΣΙΑΣ	75	0,0%	1.389	0,1%
ΕΠΑΓΓΕΛΜΑΤΙΚΕΣ, ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΕΣ και ΤΕΧΝΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	54.198	2,7%	77.696	2,9%
ΔΙΟΙΚΗΤΙΚΕΣ και ΥΠΟΣΤΗΡΙΚΤΙΚΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ	68.886	3,4%	60.840	2,3%
ΔΗΜΟΣΙΑ ΔΙΟΙΚΗΣΗ και ΑΜΥΝΑ. ΥΠΟΧΡΕΩΤΙΚΗ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗ ΑΣΦΑΛΙΣΗ	178.696	8,8%	210.888	7,9%
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ	262.038	12,9%	294.706	11,1%
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΑΝΘΡΩΠΙΝΗΣ ΥΓΕΙΑΣ και ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΜΕΡΙΜΝΑΣ	162.175	8,0%	194.723	7,3%
ΤΕΧΝΕΣ, ΔΙΑΣΚΕΔΑΣΗ και ΨΥΧΑΓΩΓΙΑ	30.097	1,5%	33.884	1,3%
ΆΛΛΕΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΠΑΡΟΧΗΣ ΥΠΗΡΕΣΙΩΝ	41.913	2,1%	53.312	2,0%
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΝΟΙΚΟΚΥΡΙΩΝ ΩΣ ΕΡΓΟΔΟΤΩΝ [μισθωτοί στα ιδιωτικά νοικοκυριά]	43.227	2,1%	69.378	2,6%
ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΕΣ ΕΞΩΕΛΑΦΙΚΩΝ ΟΡΓΑΝΙΣΜΩΝ και ΦΟΡΕΩΝ	696	0,0%	1.758	0,1%
ΣΥΝΟΛΟ ΜΙΣΘΩΤΩΝ	2.034.610	100,0%	2.664.639	100,0%

Με αυτά τα δεδομένα και σύμφωνα, πάντα, με την επεξεργασία των στοιχείων της Στατιστικής Υπηρεσίας (ΕΛΣΤΑΤ, 2014), φαίνεται ότι η μεγαλύτερη παρουσία, κατά σειρά μεγέθους, των απασχολούμενων μισθωτών, σε σχέση με την *οικονομική δραστηριότητα*, εντοπίζεται στο εμπόριο, στην εκπαίδευση, στη μεταποιητική βιομηχανία (βιομηχανία-βιοτεχνία), στα ξενοδοχεία-εστιατόρια («δραστηριότητες υπηρεσιών παροχής καταλύματος και υπηρεσιών»), στη δημόσια διοίκηση και άμυνα, στην υγεία, στις μεταφορές-αποθηκεύσεις και στις κατασκευές.

Επίσης, από τα στοιχεία φαίνεται μια σημαντική μείωση της απασχόλησης της τάξης των 630.029 μισθωτών, σχεδόν σε όλους τους τομείς οικονομικής δραστηριότητας, (2004: 2.664.639 μισθωτοί απασχολούμενοι – 2014: 2.034.610 μισθωτοί, ήτοι μείωση κατά 23,6%). Όμως, η μεγαλύτερη μείωση της απασχόλησης, σε σχέση με το 2008, όπου ήταν το έτος έναρξης της κρίσης, συνέβη στις κατασκευές (2004: 283.731 μισθωτοί απασχολούμενοι – 2014: 87.456 μισθωτοί, ήτοι μείωση κατά 196.275 άτομα ή 69%), καθώς επίσης στη μεταποίηση (2004: 376.802 μισθωτοί απασχολούμενοι – 2014: 226.261 μισθωτοί, ήτοι μείωση κατά 150.541 άτομα ή 40%). Το αποτέλεσμα είναι ο κλάδος κατασκευών, από την άποψη της απασχόλησης, να καταρρεύσει και να βρεθεί

από την τέταρτη σειρά που ήταν το 2008 στην όγδοη το 2014, ενώ η απασχόληση στη μεταποίηση να πάει από τη δεύτερη στην τρίτη θέση αντίστοιχα.

Ως *ατομικό επάγγελμα* οι περισσότεροι μισθωτοί, οι οποίοι ανήκουν στην εργατική τάξη, δηλώνουν το εξής:⁸

ΑΤΟΜΙΚΟ ΕΠΑΓΓΕΛΜΑ	ΜΙΣΘΩΤΟΙ	%
Ασκούντες επιστημονικά επαγγέλματα και μηχανικοί	60.220	3,0%
Επαγγελματίες του τομέα της υγείας	53.241	2,6%
Εκπαιδευτικοί	227.447	11,2%
Επαγγελματίες του τομέα των τεχνολογιών πληροφόρησης	13.297	0,7%
Επαγγελματίες του νομικού, κοινωνικού και πολιτιστικού κλάδου	48.196	2,4%
Τεχνικοί θετικών επιστημών και μηχανικής	37.207	1,8%
Τεχνικοί του τομέα της υγείας	56.302	2,8%
Βοηθοί επαγγελματιών επιχειρήσεων και διοίκησης	108.743	5,3%
Βοηθοί επαγγελματιών του νομικού, κοινωνικού και πολιτιστικού περιεχομένου	23.832	1,2%
Τεχνικοί του τομέα της πληροφόρησης και επικοινωνίας	12.053	0,6%
Υπάλληλοι γενικών καθηκόντων και χειριστές μηχανών με ηλεκτρολόγιο	154.812	7,6%
Υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών	66.394	3,3%
Υπάλληλοι καταγραφής αριθμητικών δεδομένων κλπ	55.710	2,7%
Άλλοι υπάλληλοι γραφείου	40.126	2,0%
Απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών	174.397	8,6%
Πωλητές	231.889	11,4%
Απασχολούμενοι στην παροχή ατομικής φροντίδας	19.898	1,0%
Απασχολούμενοι στην παροχή υπηρεσιών προστασίας	21.161	1,0%
Ειδίκευμένοι γεωργοί και κτηνοτρόφοι επαγγελματίες	14.253	0,7%
Ειδίκευμένοι δασοκόμοι, υλοτόμοι, αλιείς και κυνηγοί	1.420	0,1%
Τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης κτιρίων	64.360	3,2%
Τεχνίτες μετάλλων, μηχανημάτων και ασκούντες συναφή επαγγέλματα	54.758	2,7%
Χειροτέχνες και τυπογράφοι	8.645	0,4%
Ηλεκτρολόγοι και ηλεκτρονικοί	40.351	2,0%
Τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων, επεξεργασίας ξύλου, ειδών ένδυσης	43.791	2,2%
Χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων, μηχανημάτων	50.399	2,5%
Συναρμολογητές (μονταδόροι)	3.669	0,2%
Οδηγοί μέσων μεταφοράς και χειριστές κινητού εξοπλισμού	113.869	5,6%
Καθαριστές και βοηθοί	116.328	5,7%
Ανειδίκευτοι εργάτες γεωργίας, δασοκομίας και αλιείας	26.830	1,3%
Ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων, κατασκευών, μεταποίησης	51.852	2,5%
Βοηθοί παρασκευής φαγητών	8.417	0,4%
Πλανόδιοι πωλητές, πρόσωπα που παρέχουν μικροϋπηρεσίες	966	0,0%
Συλλέκτες απορριμμάτων και άλλοι ανειδίκευτοι εργάτες	29.777	1,5%
ΣΥΝΟΛΟ ΜΙΣΘΩΤΩΝ	2.034.610	100,0%

⁸ Σ' αυτή την κατάταξη επαγγελμάτων δεν υπάρχουν οι κατηγορίες, οι οποίες, όπως εξηγήσαμε, δεν ανήκουν στην εργατική τάξη, λόγω θέσης, ρόλου και ύψους εισοδήματος.

Λαμβάνοντας υπόψη τα προαναφερθέντα στοιχεία μπορούμε να πούμε ότι ως **ατομικό επάγγελμα** οι περισσότεροι μισθωτοί δηλώνουν ότι απασχολούνται ως πωλητές (231.890 άτομα ή 11,4%), εκπαιδευτικοί (227.450 άτομα ή 11,2%), απασχολούμενοι στην παροχή προσωπικών υπηρεσιών (174.400 άτομα ή 8,6%), υπάλληλοι γενικών καθηκόντων και χειριστές μηχανών με πληκτρολόγιο (154.810 άτομα ή 7,6%), καθαριστές και βοηθοί (116.330 άτομα ή 5,7%), οδηγοί μέσων μεταφοράς και χειριστές κινητού εξοπλισμού (113.870 άτομα ή 5,6%), βοηθοί επαγγελματιών επιχειρήσεων και διοίκησης (108.740 άτομα ή 5,3%), υπάλληλοι εξυπηρέτησης πελατών (66.390 άτομα ή 3,3%), οι τεχνίτες ανέγερσης και αποπεράτωσης κτιρίων (64.360 άτομα ή 3,2%) και οι ασκούντες επιστημονικά επαγγέλματα μηχανικοί (60.220 άτομα ή 3,0%).

Ακολουθούν οι **τεχνικοί του τομέα της υγείας** (56.302 άτομα ή 2,8%), **υπάλληλοι καταγραφής αριθμητικών δεδομένων και υλικών** (55.710 άτομα ή 2,7%), **τεχνίτες μετάλλων, μηχανημάτων και ασκούντες συναφή επαγγέλματα** (54.758 άτομα ή 2,4%), **επαγγελματίες του τομέα της υγείας** (3.241 άτομα ή 2,6%), **ανειδίκευτοι εργάτες ορυχείων, κατασκευών, μεταποίησης και μεταφορών** (51.852 άτομα ή 2,5%), **χειριστές σταθερών βιομηχανικών εγκαταστάσεων μηχανημάτων και εξοπλισμών** (50.399 άτομα ή 2,5%), **επαγγελματίες του νομικού, κοινωνικού και πολιτιστικού κλάδου** (48.196 άτομα ή 2,4%), **τεχνίτες επεξεργασίας τροφίμων, επεξεργασίας ξύλου, ειδών ένδυσης** (43.791 άτομα ή 2,2%), **ηλεκτρολόγοι και ηλεκτρονικοί** (40.351 άτομα ή 2%), **άλλοι υπάλληλοι γραφείου** (40.126 άτομα ή 2%), **τεχνικοί θετικών επιστημών και μηχανικής** (37.207 άτομα ή 1,8%), **συλλέκτες απορριμμάτων και άλλοι ανειδίκευτοι εργάτες** (29.777 άτομα ή 1,5%), **ανειδίκευτοι εργάτες στη γεωργία-κτηνοτροφία-δασοκομία-αλιεία** (26.830 άτομα ή 1,3%) κλπ.

Τέλος, όσον αφορά την κατανομή του αριθμού των μισθωτών απασχολούμενων κατά **τομέα οικονομικής δραστηριότητας** (πρωτογενή, δευτερογενή, τριτογενή) φαίνεται ότι η συντριπτική πλειοψηφία, τα 4/5, των μισθωτών της εργατικής τάξης, εργάζονται στο λεγόμενο τριτογενή τομέα της οικονομίας (εμπόριο, μεταφορές-επικοινωνίες, τράπεζες-ασφάλειες, λοιπές υπηρεσίες: 1.620.760, ήτοι ποσοστό 79,6%), ενώ στο δευτερογενή (ορυχεία, βιομηχανία-βιοτεχνία, ηλεκτρισμός, ύδρευση, κατασκευές) το 18,3% (372.230 άτομα) και στον πρωτογενή (γεωργία, κτηνοτροφία, δάση, αλιεία) το 2% (41.830 άτομα).

Σ' αυτό το σημείο είναι αναγκαίο να διευκρινίσουμε ότι η κατάταξη των τομέων οικονομικής δραστηριότητας έχει γίνει σύμφωνα με τα κριτήρια των εθνικών στατιστικών. Αντίθετα, από αυτή την κατάταξη, στο δευτερογενή τομέα της οικονομίας υπάγονται και πολλοί τομείς που οι στατιστικές τούς κατατάσσουν στον «τομέα των υπηρεσιών», με το σκεπτικό ότι η εργασία ή το κεφάλαιο που δραστηριοποιούνται εκεί είναι «μη παραγωγικά». Ως τέτοιοι τομείς «παροχής υπηρεσιών», οι οποίοι όμως θα έπρεπε, κατά τη γνώμη μας, να εντάσσονται στο δευτερογενή τομέα, δηλαδή στους κλάδους της υλικής παραγωγής, είναι οι επικοινωνίες, οι μεταφορές, η τουριστική βιομηχανία κλπ.⁹

Το γεγονός, λοιπόν, της υπαγωγής στην εργατική τάξη των μισθωτών που εργάζονται στις υπηρεσίες, δηλαδή στο εμπόριο, στη διαφήμιση, στο μάρκετινγκ, στον τουρισμό, στο έτοιμο φαγητό, στα εστιατόρια, στην ψυχαγωγία, στη λογιστική, στις τράπεζες, στις ασφάλειες, στις μεταφορές, στις τηλεπικοινωνίες, στην ηλεκτρική ενέργεια, στα νοσοκομεία κλπ., παίρνει ακόμη πιο έντονες μορφές σε σχέση με την εποχή που ο

⁹ Δ. Κατσουρίδας, «Παρατηρήσεις για την 'αποβιομηχάνιση'», περιοδικό Ουτοπία, Νοέμβριος-Δεκέμβριος 1995, τεύχος 18.

Μαρξ επεξεργαζόταν *Το Κεφάλαιο*. Αυτό συμβαίνει επειδή η απασχόληση στον λεγόμενο τριτογενή τομέα της οικονομίας αυξάνεται με ταχύτερους ρυθμούς, ενώ συνεχώς νέες επαγγελματικές κατηγορίες εντάσσονται σε αυτόν. Έτσι, αυτό που παρατηρούμε από τη λεγόμενη τριτογενοποίηση είναι το ακριβώς αντίθετο. Δηλαδή, την βιομηχανοποίηση ορισμένων τμημάτων του τομέα των υπηρεσιών. Όμως, η τάση προς τριτογενοποίηση-βιομηχανοποίηση δεν μπορεί να εκληφθεί ως γενικευμένη ροπή προς τη μικροαστικοποίηση, αλλά ως αποτέλεσμα της ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων και της επέκτασης του κεφαλαίου σε νέα πεδία δράσης και άρα νέων μερίδων μισθωτών στο εσωτερικό της εργατικής τάξης.¹⁰

4. Η ταξική διάρθρωση της ελληνικής κοινωνίας

Λαμβάνοντας, λοιπόν, υπόψη όλα τα προηγούμενα, τότε θα πρέπει οι υπολογισμοί για το πραγματικό μέγεθος της ελληνικής εργατικής τάξης να γίνουν σε νέα βάση.

Έτσι, αν στους 2.034.610 μισθωτούς, οι οποίοι, όπως ήδη είπαμε, υπάγονται πραγματικά στην εργατική τάξη, προστεθούν οι 735.930 άνεργοι,¹¹ τότε μπορούμε να πούμε ότι η δύναμη της εργατικής τάξης ανέρχεται σε 2.770.540 άτομα ή 57,5%. Αν σε αυτούς *συνυπολογίσουμε* ένα τμήμα των εργαζομένων που εργάζονται στην μαύρη αγορά εργασίας και δεν καταγράφονται στις έρευνες εργατικού δυναμικού, καθώς επίσης και ένα τμήμα όσων δηλώνουν σαν αυτοαπασχολούμενοι (χωρίς προσωπικό), οι οποίοι όμως προσφέρουν τις υπηρεσίες τους ως μισθωτοί, συνήθως με Δελτίο Παροχής Υπηρεσιών,¹² και προσθέσουμε το τμήμα των ανέργων που προέρχεται από τα μικροαστικά στρώματα και προλεταριοποιείται, τότε το πραγματικό μέγεθος της εργατικής τάξης είναι, κατά πως φαίνεται, πολύ μεγαλύτερο από τα στοιχεία που δίνει ο πραγματικός Ο.Ε.Π., δηλαδή υπερβαίνει κατά πολύ το 60%.

Επιπλέον, ξέχωρα ότι τώρα έχουμε προσεγγίσει καλύτερα την πραγματικότητα για το μέγεθος της εργατικής τάξης στην Ελλάδα, μπορούμε επίσης να έχουμε και μια πιο αναλυτική εικόνα, όσον αφορά και την συνολική κοινωνική διάρθρωση, δηλαδή τον πραγματικό Οικονομικά Ενεργό Πληθυσμό (ΟΕΠ) και έτσι να φανεί πληρέστερα η δύναμη και το ειδικό βάρος της εργατικής τάξης στην διάρθρωση της ελληνικής κοινωνίας (βλ. τον παρακάτω Πίνακα 3).

¹⁰ Γι' αυτό το θέμα βλέπε Σ. Σακελλαρόπουλος, *Η Ελλάδα στη μεταπολίτευση. Πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις 1974-1988*, εκδόσεις Α.Α. Λιβάνη, Αθήνα 2001, σελ. 135-137.

¹¹ Το σύνολο των ανέργων, το 2014, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΕΣΤΑΤ, ήταν 1.280.100 άτομα. Όμως, η ανεργία που λαμβάνουμε υπόψη είναι αυτή που αντιστοιχεί στο ανάλογο ποσοστό της πραγματικής μισθωτής εργασίας, η οποία είναι 2.034.610 άτομα. Για παράδειγμα, εφόσον το ποσοστό της *πραγματικής μισθωτής εργασίας*, το 2014, είναι 57,5%, το οποίο προκύπτει αν διαιρέσουμε την *πραγματική μισθωτή εργασία* (2.034.610 άτομα) με τον αριθμό των *απασχολούμενων* (3.539.085 άτομα), τότε και ο αριθμός των ανέργων που θα ληφθεί υπόψη θα πρέπει να είναι το ίδιο ποσοστό, ήτοι $1.280.100 \text{ άνεργοι} * 0,575 = 735.930$ ο αριθμός των ανέργων που θα προστεθεί στην πραγματική μισθωτή εργασία, ώστε να φανεί με τη σειρά του το πραγματικό μέγεθος της εργατικής τάξης στην Ελλάδα. Οι υπόλοιποι 544.170 άνεργοι θα υπαχθούν στις άλλες κοινωνικές κατηγορίες.

¹² Στην προκειμένη περίπτωση θεωρώ ότι υπάγονται στην εργατική τάξη όλοι οι μισθωτοί που δεν έχουν τίποτε άλλο να πουλήσουν εκτός από την εργατική τους δύναμη. Διότι, για να σχηματιστεί μια τάξη μισθωτών εργατών είτε στη βιομηχανία είτε στην αγροτική οικονομία είτε στις υπηρεσίες είτε οπουδήποτε αλλού πρέπει να χωριστούν οι όροι εργασίας από την εργατική δύναμη.

ΠΙΝΑΚΑΣ 3
Ταξική διάρθρωση της ελληνικής κοινωνίας (σε χιλιάδες), 2014

ΕΤΟΣ	2014	%	2008	%
ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΕΡΓΑΤΙΚΟ ΔΥΝΑΜΙΚΟ <i>(με βάση τα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ)</i>	4.819.186		5.003.535	
Απασχολούμενοι	3.539.085	73,4%	4.636.850	92,7%
Σύνολο μισθωτών	2.285.281	64,6%	3.028.443	65,3%
Σύνολο ανέργων	1.280.101	26,6%	366.685	7,3%
Εργοδότες	215.836	6,1%	380.232	8,2%
Αυτοαπασχολούμενοι (χωρίς προσωπικό)	876.563	24,8%	957.204	20,6%
Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη στην οικογενειακή επιχείρηση	161.405	4,6%	271.380	5,9%

ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΟΣ ΕΝΕΡΓΟΣ ΠΛΗΘΥΣΜΟΣ

Αστικά & μικροαστικά στρώματα, στελέχη επιχειρήσεων, κατασταλτικοί μηχανισμοί κλπ.	466.515/εργ.δυναμ. =	9,70%	728.604/εργ.δυναμ. =	14,60%
<i>Εργοδότες</i>	215.836		380.232	
<i>Μισθωτοί που δεν εντάσσονται στην εργατική τάξη</i>	250.679/απασχολούμενους=	7,1%	348.372/απασχολούμενους=	7,5%
Διευθυντικά στελέχη, χρηματιστές κλπ.	129.960		227.450	
Υπάλληλοι κατασταλτικών μηχανισμών (π.χ. αστυνομία κλπ.)	59.111		56.471	
Πρόσωπα μη δυνάμενα να καταταγούν (στρατιωτικό προσωπικό κλπ.)	61.608		64.451	
Ενδιάμεσες κατηγορίες	1.582.143/εργ.δυναμ.=	32,80%	1.383.360/εργ.δυναμ. =	27,60%
Αυτοαπασχολούμενοι (χωρίς προσωπικό)	876.563		957.204	
Συμβοηθούντα και μη αμειβόμενα μέλη στην οικογενειακή επιχείρηση	161.405		271.380	
Υπόλοιπο Ανέργων	544.175		154.775	
Πραγματικό μέγεθος της εργατικής τάξης	2.770.536/εργ.δυναμ. =	57,50%	2.891.570/εργ.δυναμ. =	57,80%
Μισθωτοί εργαζόμενοι	2.034.610		2.679.661	
Άνεργοι που υπάγονται στην εργατική τάξη	735.926		211.909	

Παρατηρώντας τα στοιχεία του *πραγματικού Ο.Ε.Π.* διαπιστώνουμε πως αποδίδουν καλύτερα την πραγματική διάρθρωση της ελληνικής κοινωνίας.

Στηριζόμενοι, συνεπώς, στα προαναφερθέντα δεδομένα, αλλά ακόμη και στα στοιχεία των επίσημων στατιστικών (πίνακας 4), μπορούμε να πούμε ότι το ειδικό βάρος της μισθωτής εργασίας στην ελληνική κοινωνία, όχι μόνο δεν είναι μικρό ή τείνει να φθίνει, όπως υποστηρίζουν διάφορες θεωρίες περί «τέλους της εργασίας», αλλά συνεχώς αυξάνεται, αποδεικνύοντας ότι **η εργατική τάξη αποτελεί την πλειοψηφία του πραγματικού οικονομικά ενεργού πληθυσμού.**

Με βάση, λοιπόν, τα θεωρητικά κριτήρια που μέχρι τώρα αναπτύξαμε οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι **η επέκταση της παραγωγικής σφαίρας πέρα απ' τα όρια της υλικής παραγωγής, η αναπτυσσόμενη αλληλοσύνδεσή της με τη σφαίρα της κυκλοφορίας και τη σφαίρα των υπηρεσιών, σημαίνουν διεύρυνση όχι μόνο των ορίων της βιομηχανίας, αλλά και των ορίων της εργατικής τάξης, παρά τις δυσκολίες οριοθέτησής της.**

ΠΙΝΑΚΑΣ 4

Απασχολούμενοι κατά θέση στο επάγγελμα (1989-2014)

	Σύνολο Εργατικού Δυναμικού	Εργοδότες	Αυτοαπα- σχολούμενοι	Μισθωτοί	Βοηθός στην οικογενειακή επιχείρηση
1989	3.663,1	204,1	1.054,7	1.884,7	519,5
1992	3.680,0	255,8	1.045,5	1.935,9	442,8
1995	3.820,5	244,8	1.045,4	2.058,8	471,6
1998	3.967,2	288,1	1.000,3	2.245,0	433,9
2001	4.223,7	345,4	975,6	2.550,7	352,0
2004	4.410,0	350,2	970,6	2.812,0	277,2
2007	4.572,4	368,4	962,6	2.947,4	294,0
2008	4.637,3	380,2	957,2	3.028,4	271,4
2010	4.436,5	349,7	965,9	2.877,1	243,8
2013	3.535,0	234,7	895,0	2.231,0	174,2
2014	3.539,1	215,8	876,6	2.285,3	161,4

Πηγή: ΕΛΣΤΑΤ, Έρευνα Απασχόλησης Εργατικού Δυναμικού

5. Σκέψεις και ερωτήματα προς διερεύνηση για ένα νέο εργατικό-συνδικαλιστικό κίνημα

Είναι αναγκαίο, σήμερα, να αναζητήσουμε προβληματισμούς που προκύπτουν από τις νέες συνθήκες που διαμορφώνονται στην Ελλάδα και διεθνώς.

Η έλλειψη μιας σε βάθος ανάλυση της ελληνικής κοινωνίας και του ελληνικού καπιταλισμού, είναι μια σοβαρή αδυναμία που η λύση της αποτελεί τη βάση για κάθε είδους παρέμβαση. Η προαναφερθείσα σχηματική προσέγγιση της διαφορετικότητας και της διαστρωμάτωσης της μισθωτής εργασίας είναι αρκετή για να δείξει τις **δυσκολίες που δημιουργούνται στην κατεύθυνση της ενοποίησης, πολιτικοποίησης και οργάνωσης του αγώνα της εργατικής τάξης.**

Αλήθεια, έχουμε ασχοληθεί ποτέ στα σοβαρά, με το ποια είναι αυτή η εργατική τάξη, η σύνθεσή της και τα σύγχρονα χαρακτηριστικά της;

Διότι, η εργατική τάξη δεν αποτελεί ένα ομοιογενές σύνολο. Μια σειρά από διαφοροποιήσεις στους κόλπους της, που αφορούν το επάγγελμα, την ειδικευση, το μορφωτικό επίπεδο, τις αποδοχές, τον τρόπο ζωής και που αντικατοπτρίζονται στη διαμόρφωση κοινωνικής συνείδησης, είναι λόγοι που πρέπει σοβαρά να λάβουμε υπόψη.

Απόρροια αυτών των διαφοροποιήσεων είναι, πολλές φορές, και το χαμηλό επίπεδο αλληλεγγύης ανάμεσα στις επιμέρους κατηγορίες της εργατικής τάξης, γεγονός το οποίο θα πρέπει σοβαρά να απασχολήσει τα συνδικάτα.

Επιπλέον, η ανεργία και ο φασισμός έχουν αρχίσει να προβάλλουν επικίνδυνα και να γίνονται από τα πιο σοβαρά και κρίσιμα προβλήματα που πρέπει να αντιμετωπίσει το συνδικαλιστικό κίνημα.

Όλα αυτά, τείνουν να ξαναφέρουν στην επιφάνεια και να ξαναδυναμώσουν παλιές διαιρέσεις και ανισότητες στους κόλπους των εργαζομένων.

Η ανάπτυξη της άτυπης εργασίας, της επισφάλειας και της ανεργίας έχουν αρνητικά αποτελέσματα στον συνδικαλιστικό αγώνα, επειδή, γίνεται δύσκολη η ένταξή τους στις συνδικαλιστικές δομές, αφού αυτές περιορίζονται σε ορισμένους κλάδους. Έτσι, η προσφυγή στην απεργία καθίσταται δύσκολη, με αποτέλεσμα, μερικές φορές, αυτές οι κατηγορίες εργαζομένων να παίζουν απεργοσπαστικό ρόλο.

Η κρίση και η προωθούμενη καπιταλιστική αναδιάρθρωση εντείνει τους *διαχωρισμούς* και τις *διαστρωματώσεις* μέσα στην εργατική τάξη, δημιουργώντας μαζί με την ίδια την οργάνωση της εργασίας πολυπλοκότητα και αντιφάσεις στην συμπεριφορά και στη συνείδησή της. *Καπιταλιστική αναδιάρθρωση σημαίνει μια πολλαπλή κινητικότητα τμημάτων της εργατικής τάξης, μια μεταβατική κατάσταση, μέχρι τη φάση της δυναμικής ισορροπίας της, η οποία τροποποιεί συμπεριφορές, παρουσιάζει νέες αντιφάσεις, εμφανίζει νέα τμήματα και διαλύει άλλα.*

Ο χαρακτήρας της εργασίας γίνεται, πλέον, προσωρινός και η έννοια της «σταθερής εργασίας» τείνει να καταργηθεί. Οι εξελίξεις αυτές οδηγούν ορισμένους να μιλούν για μετατροπή της σύμβασης εργασίας του εργαζόμενου σε «*σύμβαση δραστηριότητας*». Ταυτόχρονα, *αυτές οι αναδιρθρώσεις επιδρούν στις ίδιες τις εργασιακές σχέσεις και αλλάζουν την οργανωτική δομή της εργασίας, δηλαδή τόσο τη διάρθρωση της εργατικής τάξης όσο και αυτή των συνδικάτων.*

Το κεφάλαιο προσπαθεί να αξιοποιήσει την κρίση και την βίαια καπιταλιστική αναδιάρθρωση για να δημιουργήσει ρήγματα στην ενότητα της εργατικής τάξης και στους δεσμούς με τους κοινωνικούς της συμμάχους. Επενδύει ιδεολογικά στην προσπάθεια να πειστούν ορισμένες κατηγορίες εργαζομένων ότι δεν ανήκουν στην εργατική τάξη (π.χ. τραπεζοϋπάλληλοι κ.ά.).

Επιπλέον, τα φαινόμενα διαχωρισμού των μισθωτών, τα οποία εντείνονται και από την ανάπτυξη του ρατσισμού και του φασισμού, λειτουργούν αρνητικά για τις δυνάμεις της εργασίας, διότι το κεφάλαιο χτυπώντας, καταρχήν, τα πιο αδύνατα στρώματα της εργατικής τάξης, εφαρμόζει την πιο αντιδραστική και αντεργατική πολιτική.

Με λίγα λόγια, *γινόμαστε μάρτυρες ενός πολλαπλού διαχωρισμού της εργατικής τάξης, ο οποίος θέτει σε κίνδυνο την ενότητά της, απειλώντας τις δυνάμεις της εργασίας από μια συντριπτική ήττα.*

Μπροστά σ' αυτές τις εξελίξεις, είναι αναγκαίο να επισημάνουμε ότι ο τρόπος με τον οποίο θα επιβιώσουν τα συνδικάτα αποτελεί, σήμερα, μια υπόθεση εργασίας. Κατά πώς φαίνεται, θα εξαρτηθεί σε μεγάλο βαθμό από την ικανότητά τους να προσαρμοσθούν στα νέα δεδομένα που έχουν επιβάλει οι αλλαγές στην αγορά εργασίας και ιδιαίτερα να προσελκύσουν τα τμήματα των εργαζομένων που παραμένουν έξω από τις δομές του οργανωμένου συνδικαλιστικού κινήματος, για τους οποίους θα πρέπει να υπάρξουν τρόποι συλλογικής εκπροσώπησης (π.χ. οργανώσεις ανέργων κλπ.).

Όμως, η ανασυγκρότηση του εργατικού-συνδικαλιστικού κινήματος, καθώς επίσης η αναβάθμιση του περιεχομένου της συνδικαλιστικής παρέμβασης και διεκδίκησης επιδέχεται, πλέον, και νέες μορφές οργάνωσης του κόσμου της εργασίας. Και εδώ η ιστορική εμπειρία είναι απαραίτητη. Διότι, η ανασυγκρότηση της εργατικής τάξης και των συνδικάτων σημαίνει αξιοποίηση όλων των μορφών και εμπειριών τόσο του παρελθόντος όσο και των σύγχρονων.¹³

Ως τέτοιες μπορούμε να αναφέρουμε κάποιες, «από τα κάτω», πρωτοβουλίες, που μπορούν να υπάρξουν, όπως είναι οι επιτροπές αγώνα, οι τοπικές εργατικές λέσχες,¹⁴ οι επιτροπές κατά της ανεργίας, τα κέντρα συμβουλευτικής υποστήριξης εργαζομένων και ανέργων, οι μορφές εργατικής βοήθειας και αλληλεγγύης, οι διάφορες πολιτιστικές δράσεις, οι συνεταιρισμοί, κλπ., καθώς και πιο προωθημένες μορφές παρέμβασης, όπως είναι ο συντονισμός συνδικάτων, οι επιτροπές εργατικού ελέγχου στις επιχειρήσεις, οι καταλήψεις χώρων εργασίας και η προσπάθεια λειτουργίας των επιχειρήσεων με μορφές αυτοδιαχείρισης (π.χ. BIOME, EPT) κλπ. Επίσης, πολύτιμη εμπειρία μπορεί να αποτελέσει η συνεργασία με τοπικές λαϊκές συνελεύσεις και δίκτυα αλληλεγγύης, τα οποία επιτελούν έργο συμπληρωματικό και ενισχυτικό και όχι ανταγωνιστικό απέναντι στα συνδικάτα, τα οποία, θα μπορούσαν να μπολιαστούν με γνώσεις και πρακτικές, ξεχασμένες, αλλά, εξαιρετικά πολύτιμες.¹⁵

Όλα αυτά και άλλα ακόμη, τα οποία μπορεί να ανακαλύψει η εργατική τάξη μέσα από τη δράση και από τις εμπειρίες της, βοηθούν στην περαιτέρω ωρίμανση της συνείδησής της, ούτως ώστε να δημιουργήσει τις δικές της δομές αντι-εξουσίας.

Τέτοιες πρωτοβουλίες είναι αναγκαίο να τις δούμε σε ένα γενικότερο πλαίσιο της αυθόρμητης απόπειρας αναπλήρωσης των αδυναμιών που οφείλονται, από τη μια στη θεσμική απαξίωση των συνδικάτων που επέτυχαν οι μνημονιακές κυβερνήσεις και από την άλλη, στις διαχρονικές οργανωτικές δυσλειτουργίες και χωριστικές πρακτικές που επικρατούν στο εσωτερικό της εργατικής τάξης και του συνδικαλιστικού κινήματος.

Με λίγα λόγια, το ζητούμενο είναι μέσα από τέτοιες πρωτοβουλίες και δράσεις να βρεθούν οι τρόποι για την ανασυγκρότηση των δυνάμεων της εργασίας και των

¹³ Δ. Κατσορίδας, *Εργατικό κίνημα και συνδικαλιστική δράση στη Θεσσαλονίκη στις αρχές του 20ου αιώνα (1900-1912)*. Υπό δημοσίευση στο Παρατηρητήριο Οικονομικών και Κοινωνικών Εξελίξεων, ΙΝΕ-ΓΣΕΕ, Αθήνα 2013.

¹⁴ Μια τέτοια Εργατική Λέσχη έχει φτιαχτεί στη Νέα Σμύρνη, η οποία εκτός από δράσεις για την οργάνωση και υπεράσπιση των ανέργων, έχει οργανώσει μαθήματα αλληλεγγύης σε μαθητές που αντιμετωπίζουν οικονομικά προβλήματα, ενώ ταυτόχρονα παρεμβαίνει και στα ζητήματα του πολιτισμού με την λειτουργία ομάδων θεάτρου, φωτογραφίας, κινηματογράφου, ζωγραφικής, μουσικής, δημιουργικής απασχόλησης παιδιών, συγκρότησης εργατικού πανεπιστημίου, καθώς επίσης ομάδας νομικών συμβουλών για εργατικά θέματα. Για περισσότερα δες Νατάσσα Κεφαλήνου, «Από την κατανάλωση στην παραγωγή πολιτισμού», εφημερίδα Πριν, 24-3-2012.

¹⁵ Η εν λόγω προσέγγιση περιλαμβάνεται στην υπό δημοσίευση εργασία του Α. Καψάλη, με τίτλο: «Τα ελληνικά συνδικάτα στο περιβάλλον της οικονομικής ύφεσης και κρίσης», Σεπτέμβρης 2012.

συνδικάτων και να μείνουν ενεργοί οι άνθρωποι. Διότι, όπως εύστοχα παρατηρεί ο Λυμπεράτος, η ιστορική εμπειρία της Κατοχής και της αντίστασης, έδειξε ότι οι σκουπιδοτενεκέδες της πείνας γεννούσαν πιο συχνά καταδότες, συνεργάτες, κλέφτες και μαυραγορίτες από ό,τι επαναστάτες. Εντελώς αντίθετα, οι ενεργητικές πολιτικές, οι συγκεκριμένες προτάσεις, η κινηματική οργάνωση ήταν εκείνα που παρήγαγαν σύνθετα και διαρκή αποτελέσματα που απαιτούσε η τεράστια αντιστασιακή προσπάθεια.¹⁶

---

¹⁶ Λυμπεράτου Μ., «Τηρουμένων των ιστορικών αναλογιών...», *Η Αυγή*, 17 Ιουνίου 2012.